

ЛЕКСИКОЛОГІЯ

УДК 811.161.2

А. А. Берестова

ТИПОЛОГІЯ ПРЕЦЕДЕНТНИХ РЕЛІГІЙНИХ ІМЕН (на матеріалі творів сучасних українських письменників)

У пропонованій статті автор здійснює спробу схарактеризувати прецедентні релігійні імена, вжиті у творах сучасної української художньої літератури, узагальнює їхні риси й систематизує їх за типом власної назви, що є основою прецедентності (теоніми, ангелоніми й агіоніми, демоніми й орконіми, біблійні міфотопоніми, іконіми, антропоніми, бібліоніми, еклезионіми, геортоніми, періодоніми, процесоніми, біблійні ойконіми, ороніми, гідроніми); за особливостями символічного наповнення (термінологічні й полісемічні) й за будовою (односкладні, складені зв'язані, складені вільні, складені вільні з однією обов'язковою частиною, подвійні).

Ключові слова: прецедентне релігійне ім'я, тип власної назви, символічне наповнення, теоніми, бібліоніми, геортоніми.

Берестова А. А. Типология прецедентных религиозных имен (на материале произведений современных украинских писателей). *В предлагаемой статье автор предпринимает попытку охарактеризовать прецедентные религиозные имена, представленные в произведениях современной украинской художественной литературы, обобщает их признаки и систематизирует прецедентные религиозные имена по типу имени собственного (теонимы, ангелонимы и агиионимы, демонимы и орконимы, библейские мифотопонимы, иконимы, антропонимы, библионимы, еклезионимы, геортонимы, периодонимы, процессонимы, библейские ойконимы, оронимы, гидронимы); по особенностям символического наполнения (терминологические и полисемические) и по структуре (односоставные, составные связанные, составные свободные, составные свободные с одной обязательной составляющей частью, двойные).*

Ключевые слова: прецедентное религиозное имя, тип имени собственного, символическое наполнение, теонимы, библионимы, геортонимы.

Berestova A. A. Typology of precedent religious names (on the material on the works of contemporary Ukrainian writers). *In modern domestic and foreign linguistics, there are many works dedicated to the study of typological characteristics of precedent phenomena. However, precedent religious names have not been comprehensively determined as an integral component of the overall base of precedent units. This emphasizes the urgency to turn to the classification of precedent religious names used in the artistic works of contemporary Ukrainian writers.*

The purpose of the article is to classify precedent religious names on the material of modern Ukrainian literature.

Objective: to summarize the features of precedent religious names used in the mentioned sources, and systemize them according to the following criteria: type of a proper name, which is the basis of a precedent name, symbolic filling of a precedent religious name, and number of steady components of a precedent religious name.

As a result of the study there were marked out theonyms, angelonyms and agionyms, demonyms and orkonyms, biblical mythotoponyms, iconyms, anthroponyms, biblionyms, ecclesionyms,

heortonoms, periodonoms, processonoms, biblical oiconoms, oronyms, hydronoms; by specifics of symbolic filling there were picked out terminological and polysemantic precedent religious names; by the number of required components there were separated one-composite, composed tied, composed free, composed free with one obligatory part, and double precedent religious names.

Key words: *typological characteristics, precedent religious name, classification feature, type of a proper name, symbolic filling, obligatory structure component.*

У сучасній вітчизняній і зарубіжній лінгвістиці є немало праць, присвячених дослідженню типологічних характеристик прецедентних феноменів, зокрема Л.В. Балашової, І.В. Висоцької, Д.В. Гудкова, Г.О. Зав'ялової, Т.Ю. Кальченко, В.В. Красних, І.І. Чумак-Жунь та ін. Проте дотепер не були комплексно схарактеризовані прецедентні релігійні імена як невід'ємний складник загальної бази прецедентних одиниць. Це й підкреслює актуальність звернення в нашій роботі до питання класифікації прецедентних релігійних імен, ужитих у художніх творах сучасних українських митців.

Мета нашої статті – на матеріалі сучасної української художньої літератури скласифікувати прецедентні релігійні імена. Відповідно до окресленої мети необхідно виконати такі завдання: узагальнити риси прецедентних релігійних імен, ужитих в окресленому колі джерел, і систематизувати їх за такими ознаками: тип власної назви, що є основою прецедентного імені, символічне наповнення прецедентного релігійного імені й кількість сталих складників прецедентного релігійного імені.

Одноставної думки щодо визначення цього поняття в лінгвістичній науці дотепер немає, проте простежується певна еволюція в його виробленні. Так, Д.Б. Гудков потрактовує прецедентне ім'я як індивідуальне ім'я, що вказує на певну еталонну сукупність окремих якостей і пов'язане або з прецедентним текстом, або з прецедентною ситуацією [2: 108]. В.В. Красних зазначає, що прецедентне ім'я – це певний знак, при вживанні якого в комунікації здійснюється апеляція не до власне денотата (референта), а до набору диференційних ознак цього прецедентного імені [4: 48]. О. Соколова зауважує: «Виникаючи лише для позначення певного предмета чи особи, для виокремлення його з ряду інших, власні імена в процесі свого побутування ніби «всотують» різні елементи змістового знання про предмет» [6], а отже, містять оцінювальну характеристику. На думку О.А. Нахімової, прецедентні імена – це власні імена, які використовуються в тому чи тому тексті як певний культурний знак, символ певних рис чи подій, а не лише для позначення конкретної людини, ситуації, міста та ін. [5: 4]. К.А. Флейшер уточнює, що прецедентні імена – це власні імена, при функціонуванні яких у різних дискурсах можлива апеляція не лише до денотата, але й до сигніфікату імені, репрезентованому по-особливому структурованим інваріантом сприйняття: «інваріант сприйняття містить у собі дві групи диференційних ознак: “зв'язані” (зв'язок із прецедентною ситуацією, прецедентним текстом чи прецедентним висловлюванням) і “незалежні” (характеристики за зовнішністю, рисами характеру, способом дії)» [8: 11]. Спільним для всіх визначень є констатація знаковості прецедентного імені та його властивість передавати певну еталонну характеристику.

Прецедентне ім'я в когнітивній базі зберігається як вербальний феномен, що має визначену структуру, у якій виділяється ядро та периферія. До ядерних компонентів належать такі диференційні ознаки, як характеристика об'єкта за зовнішністю чи рисами характеру або можливість актуалізуватися через прецедентну ситуацію [4: 79–81]. Атрибути прецедентного імені – все те, що у свідомості пов'язується із цим феноменом, проте не є необхідним для його сигніфікації [3: 239].

За результатами аналізу були виокремлені групи прецедентних релігійних імен за такими ознаками: тип власної назви, що є основою прецедентного імені, символічне наповнення прецедентного імені, кількість складників.

За типом власної назви на основі фактичного матеріалу виділити такі групи прецедентних релігійних імен (за класифікацією онімів М.М. Торчинського [7]):

– **теоніми**, з-поміж яких розрізняються язичницькі *політеоніми* *Дажбог*, *Стрибог*, *Сварог*, *Мара*, *Мор*, *Чорнобог*, *Білобог*, *Нава*, *Велес* та ін. (– *Я прошу тебе не просто дозволити Стрибогу стати справжнім батьком для Мальви, ... я уклінно прошу тебе, прикликаючи до моїх слів на допомогу всю силу сонця Дажбога* (Дара Корній); *Журба, смуток, радість, кохання, біль полилися, наповнили звуками простір, мелодія гірко піднімалася аж до небесних сфер, лоскотала п'яти творцю, падала в лоно Наві, торкалася губ самого Велеса, бентежила його своєю чистотою, а потім вихором влітала всередину деміурга тих диво-звуків* (Дара Корній) та ін.) й *монотеоніми*, з-посеред яких найбільш чисельні християнські, як-от: *Бог* = *Боженко* (*Божечко*) = *Божка* = *Господь* = *Господь Бог* = *Всевишній* = *Спаситель* = *Владика Небесний* = *Отець Небесний* = *Ісус Христос* = *Христос* = *Богочоловік* = *Мученик* = *Творець* (*Тихо-тихо шепче Соломія. Благання до Бога, Всевишнього, Отця Небесного супроводжуватиме всі дні, всі місяці* (В. Лис); *Як і Богочоловік, який тут, у нашій плоті, і там, в абсолютній вічності Його слова, яке і є Бог!* (В. Базів); *Й перед очима постає образ Мученика у терновому вінку, а перед хрестом, на якому його розп'яли, стоїть на колінах скорбна мати...* (Р. Іваничук) та ін.), а також інших релігійних спільнот: *Аллах* (*Під зірками готичним шрифтом було написано «немає Бога крім Аллаха»* (С. Жадан) та ін.);

– **ангелоніми** й **агоніми**, з-поміж яких виділяються *християноніми*: *Матір Божа* = *Божа Мати* (*Матір*) = *Матінка Божа* = *Матінка Марія* = *Богородиця* = *Пречиста* = *Діва Марія* = *Мадонна*; *старець Симеон*, *праведний Йона* та ін. (– *Нам може допомогти тільки Чудотворна ікона Божої Матері, яку намалював сам апостол Лука...* (Р. Іваничук); *Він схилив коліна перед улюбленим образом Мадонни* (В. Базів); – *Святий Пантелеймон Цілитель*, – *охоче пояснила Маруся* (А. Кокотюха); – *Свята Варвара – великомучениця, береже від раптової смерті* (А. Кокотюха); – *Але мама мені казала, що на брамі раю померлу душу зустрічає святий Петро* (М. Матіос) та ін.); *ісламоніми*: *Магомед* (*Упродовж кількох віків видатні послідовники Магомета, приймаючи вчення про реінкарнацію, приховували його від широкого кола вірних* (Ю. Винничук)); *юдоніми*: *Моїсей* (*Протягом тисячоліть нової ери було чимало самозванців, які претендували на месіянські лаври Мойсея* (В. Базів));

– **демонімі** й **орконімі** як християнські: *Люципер (Люцифер), Сатана, Диявол (диявол) (Ваша влада не від Бога, а від Сатани. Ви слуги диявола, пекельне плем'я, ви безбожники та грішники (А. Кокотюха); Артем уперто правив своєї. – Совіти – це зло. Не буває чортів з янгольськими крильцями. Називати можна по-різному – Люципер, Сатана, Диявол, Демон, Вельзевул. Однаково всі чорти (А. Кокотюха) та ін.), так і язичницькі: Чугайстер, Мавка та ін. (Довгими зимовими вечорами вона багато читала, слухала бабусині казки та легенди про Перелесників, Полісунів, Щезників, Перестрічників, Мавок... (Дара Корній) та ін.);*

– **біблійні міфотопоніми**: *Божя Дорога, Царство Небесне, Хресна дорога (Вже одинадцять місяців п'ю за упокій Андрія у Царстві Небесному (В. Вознюк); Вона раділа від того, як він у сім літ, ледь навчившись читати, плаче над Хресною дорогою у Страсну н'ятницю (В. Базів) та ін.);*

– **іконімі**: *образ Ісуса Христа, Деїсус, образ Георгія Побідоносця, Чудотворна ікона Божої Матері та ін. (... від цієї поторочі може спасти руський народ лише Холмська Чудотворна ікона Божої Матері, яка у Десятинній церкві врятувала від смерті його, а Холм від хана Куремси (Р. Іванчук); Стояла поруч, тримала святого Пантелеїмона, молилася (А. Кокотюха); Вона звела очі на дзвіницю: вікно, що якраз виходило на дорогу, було прикрашене образом Георгія Побідоносця (М. Матіос) та ін.);*

– **антропоніми**: *Папа Римський, Андрей Шептицький, Йосип Сліпий та ін. (Не забуваймо і про послання митрополита Андрея Шептицького... Згадаймо, що саме цей предстоятель у листі до Папи Римського писав про звірства гітлерівців... (В. Вознюк); ... постраждає найперш моє дітище – Львівська Богословська Академія, в якій працюєш і ти під берлом отця-митра Йосипа Сліпого... (Р. Іванчук));*

– **бібліоніми**: *серед яких переважають клерикалоніми, як-от: Біблія, Євангеліє, Святе Письмо, Старий Заповіт, Новий Заповіт, Псалтир, Нагірна проповідь, Тора, Коран (Я прихильник предківських, язичницьких вірувань, а не тих, що засновані за Біблією та Євангелієм (В. Вознюк); ... то була медуза, в яку вкладали згорнутий у рурочку стих Святого Письма, написаний каліграфічно на пергаменті... (Ю. Винничук); Дивився старий жид, мовби справдешній пророк чи апостол із Старого Заповіту (В. Лис) та ін.), і депрекатіоніми: Символ Віри, Молитва Господня та ін. (Ігумен бачив Кмиту на початку відправи – ревно бив боярин у притворі поклони, однак на «Вірую» його вже в церкві не було (Р. Іванчук); – Я крім «Отчешау» інших молитов не знаю (Дара Корній) та ін.);*

– **еклезіоніми** (переважно утворені від теонімів, ангелонімів та агіонімів): *Києво-Печерська лавра, собор Святої Софії, Воскресенська церква, храм Гробу Господнього та ін. (Оку важко знайти красу в тому гештальті. Тим більш коли ти виріс на Подолі, де золоті куполи церков вищі за дахи будинків. Фролівський монастир, Покровська церква, Богородиці Пирогоїці, Миколи Притиска, Іллінська, Христо-Воздвиженська, дзвіниця церкви Миколи Доброго, Набережно-Микільська та Різдва Христового, де Кобзаря відспівували... А над ними – Андріївська (Люко Дашвар); Щоб осягнути зором столицю моєї землі, вибрався на Гору, де резидували колись князі, й з прямокутного майданчика із збереженими*

слідами прадавніх фрагментів *Десятинної церкви* глянув на камінне безмежся міста, перетяте широкою биндою Дніпра: з пониззя ріки, з-поміж високих круч засвітилися до сонця китиці бань *Видуцького монастиря*, праворуч пишалася *золотоверха Софія*... (Р. Іваничук) та ін.);

— **геортоніми**: *Великдень, Різдво, Чистий четвер, Стрітення, Воздвиження, Спас* та ін. (переважно в народній інтерпретації) (*Батьки Іванці черевички дають на Великдень, на другу Богородицю, Покрову і Дмитрія* (якщо снігу ще немає)... (М. Матіос); *Коли Божий посланець жайвір зависав над церковною банею й, розсипаючи срібні трелі, провіщав наближення величного свята Христового Воскресіння, загадав ігумен Миколай про свого побратима прочанина Пантелу*... (Р. Іваничук); *В день Сорока Мучеників, залучаючи собі на допомогу Господню силу, розпочали наступ союзні війська, і був то теж день магометанського весняного свята Навруза, в небесну міць якого ще не встигли увірувати вчорашні безвірники монголи* (Р. Іваничук) та ін.);

— **періодоніми**: *Великий піст, Успенський піст, Пилипівка, Петрівка* та ін. (*Гандзю Яків зустрів на перших же вечорницях, котрі після Петрового посту відновилися* (В. Лис); *Дарма, що вже Великий піст почався, бабі Насті згодяться*... (В. Лис); *...завтра, на свято, починався Успенський піст і приходила нелегка пора воздержання* (В. Лис); *У гуцулів Страсного тижня... не заведено бити в дзвони навіть тоді, коли треба сповістити про упокій людини* (В. Вознюк) та ін.);

— **процесоніми**: *Страшний суд, Христове воскресіння, суд Божий* (— *Душа померлого йде на суд Божий, який визначить її місце до другого пришествя Христа, кінця цього світу та Страшного суду* — коли душі знову об'єднуються з преображеними тілами (С. Талан) та ін.);

— **біблійні ойконіми**: *Єрусалим, Назарет, Ватикан* (*Його розп'яв у Кедрівці вічний звір на ймення народ, як і дві тисячі років тому в Єрусалимі* (В. Базів); *Однак над усім цим сонмом земних геніїв найвище підноситься Ісус — тесля з близькосхідного містечка Назарет, який був, є і буде найвидатнішою особою всіх народів, часів, епох* (В. Базів) та ін.);

— **ороніми**, з-поміж яких вирізняються імена біблійного походження: *Голгофа (Голгота), Сіон* (*Ось що: чи не хотів би ти в наступному романі таке написати: Конрада-месію жене на Голгофу Варрава, якому народ у темряві свого духа дав перевагу* (Р. Іваничук); *Славили золоті схили Сіону, що ховаються в зелені лісів під крижаною блакиттю неба* (С. Жадан)); й рідномовні, що утворилися від агонімів, як-от: *Святоюрська гора* (*Старшого сина вона віддала до духовної семінарії на Святоюрській горі*... (В. Базів) та ін.);

— **гідроніми**, що містять у своєму складі агонім: *джерело святої Варвари, джерело святої Анни, джерело Святого Духа* та ін. (— *Вас цікавить джерело святої Варвари?* (А. Кокотюха)).

За символічним наповненням прецедентного імені, відповідно до поділу, запропонованого В. В. Красних, виокремлюємо:

— **термінологічні прецедентні релігійні імена**, що передають певну ознаку, рису характеру або зовнішності, тобто «має “термінологічне” значення і є символом певної характеристики [4: 86–89], наприклад: *апостол Яків* (Мт. 4:21, Лк. 5:10; Мт. 17:1; Мт. 26:37; Мр. 3:17, Лк. 9:54; Дії 1:13; Дії 12:1–2; Мр.

10:39, Мт. 20:23) – символ мужності (*І замість того, щоб сидіти в буцегарні albo валетися забитим полеськими хлопаками, найнятими за бутель пудпольного самограву, сей пан Якуб, нав би біблейський апостол, котрого таки звали Якубом, гуляє собі селом і посвистує, як холера, хоч і з темною хмарою в очах* (В. Лис)) та ін.;

– **полісемічні прецедентні релігійні імена**, що виступають «символом не лише образу, але й ситуації» [4: 86–89]: *Юда* (Мт. 10:4,26:14–15, 26:25–26, 27:3–5; Мр. 3:19, 3:34, 6:12–13, 14:1–11, 14:18, 14:21; Лк. 22:3; Ів. 6:70–71, 12:4–6, 13:1–30, 13:10–11, 13:23–30, 17:1–12; Дії 1:16–28) – не тільки символ підступного зрадника, а й ситуації зради як такої (*Григорій покараний за те, що виказує в КГБ таємниці сповіді. Не кажіть йому правди на сповіді. Видасть на шибеницю. Григорій – Юда* (В. Базів) та ін.); *Каїн* та *Авель* (1М. 4) виступають не лише символом злої і заздрісної людини (*Каїн*) і символом мученика (*Авель*), а й символізують ситуацію братовбивства (*Іванка тепер дивиться на місяць і думає, що ці небесні брати, брати місячні, Каїн і Авель, – лютіші за тодішніх Михайла з Василем* (М. Матіос)) та ін.

Аналіз прецедентних релігійних імен за кількістю їхніх складників (уточнений і доповнений варіант класифікації К. А. Флейшер [8]) дозволив виокремити такі підгрупи:

– **односкладні прецедентні релігійні імена**: *Біблія, Євангеліє, Бог, Господь, Всевишній, Спаситель, Богородиця, Великдень* та ін. (*Всі ошатно вбрані, мов на Великдень* (Дара Корній); *Коли Господь візьме тебе за руку, – говорилося в пісні... Спаситель скаже тобі...* (С. Жадан) та ін.); спостерігаються випадки поєднання односкладних прецедентних імен, що мають те саме значення, в одне складне прецедентне ім'я, як-от: *...і коли-небудь, Христом-Богом свідчу, я ще перестріну те стерво, котре вислало Лодзя до Києва просто в лапи гестапо...* (О. Забужко); *І Соломійка пішла до хати і стала перед іконою Христа-Спасителя* (В. Лис), або в складене з вільними компонентами: *І проживає кожес день, немов останній, ніби дарункові від щедрого й доброго Господа Бога, – єдиного, в кого Мирон і такі, як він, іще вірять* (А. Кокотюха) та ін.;

– **складені зв'язані прецедентні релігійні імена**, компоненти яких не вживаються окремо як самостійні прецедентні одиниці: *Святе Письмо, Старий Заповіт, Гетсиманський Сад, Отець Небесний, Матір Божя, Діва Марія, святий Петро* та ін. (*Ця Стіна Плачу є найсвятішим місцем для вірних Старому Заповіту Біблії* (В. Базів); *...і в'їзнав, іноче, на тій іконі ту саму Діву Марію, яка врятувала мені життя в Десятинній церкві...* (Р. Іваничук) та ін.; трапляються ситуації перетворення складеної зв'язаної прецедентної одиниці на складне прецедентне ім'я: *Лик двійниці знову перемінився в образ Богоматері, й заблагала Зореслава...* (Р. Іваничук);

– **складені вільні прецедентні імена**: *Ісус Христос, Пречиста Діва Марія*, компоненти яких можуть уживатися разом – як цілісна одиниця (*... щоб посправжньому мати чим пишатися, я б мусив сім років тому розп'ястися, як Ісус Христос, на нашому почилому в Бозі термоіонному генераторі...* (О. Забужко)) й функціонувати окремо, не втрачаючи при цьому ознак прецедентності: *Я стояв на протилежному боці Вепра й поривався до Пречистої, та спинила мене ріка, поді я вправ на коліна й зашепотів молитву...* (Р. Іваничук); *... Штефан*

повернув з Торговиці на Садову, що спиналася під гору до костелу Діви Марії, й поволо його вбік на вулицю Міцкевича... (Р. Іваничук);

— **складені вільні прецедентні імена з однією обов'язковою частиною:** *Іуда Іскаріот* (— *Не треба, щоб тебе бачили хлопці. Ймовірний Юда може знати багато, але знати все йому не треба* (В. Базів) та ін.);

— **подвійні імена**, компоненти яких уживаються завжди разом через високий ступінь їх смислової зв'язаності: *Кайн і Авель, Адам і Єва, Авраам і Сара, Ісаак і Ревекка, Яків і Лія* (*От про Кайна й Авеля, але без вил, думати краще, хоч і страшно: якось же ж і вони залізли на місяць...* (М. Матіос) та ін.).

Викладене дозволяє зробити висновок про те, що вжиті у творах сучасної української літератури прецедентні релігійні імена піддаються класифікації за такими критеріями: тип власної назви, що є основою прецедентності релігійного імені (теоніми (політеоніми, монотеоніми), ангелоніми й агіоніми, демоніми й орконіми, біблійні міфотопоніми, іконіми, антропоніми, бібліоніми (клерикалоніми, депрекатіоніми), еклезіоніми, георгоніми, періодоніми, процесоніми, біблійні ойконіми, ороніми, гідроніми); особливості символічного наповнення (термінологічні й полісемічні); кількість складників (односкладні, складені зв'язані, складені вільні, складені вільні з однією обов'язковою частиною, подвійні).

Логічним продовженням розпочатого дослідження вбачаємо у вивченні особливостей функційної інтерпретації прецедентних релігійних імен.

ЛІТЕРАТУРА

1. **Біблія** : [переклад з давньоєврейської та грецької]. — К. : Українське біблійне товариство, 1991. — Старий Заповіт. — 959 с.; Новий Заповіт. — 296 с. 2. **Гудков Д. Б.** Теория и практика межкультурной коммуникации : [монография] / Д. Б. Гудков. — М. : ИТДГК «Гнозис», 2003. — 288 с. 3. **Гудков Д. Б.** Прецедентные феномены в языковом сознании и межкультурной коммуникации: дис. ... доктора филол. наук : 10.02.19 / Гудков Дмитрий Борисович. — М., 1999. — 400 с. 4. **Красных В. В.** Этнопсихоллингвистика и лингвокультурология : Курс лекций / В. В. Красных. — М. : ИТДГК «Гнозис», 2002. — 284 с. 5. **Нахимова Е. А.** Прецедентные имена в массовой коммуникации:[монография] / Е. А. Нахимова. — Екатеринбург : Институт социального образования, 2007. — 207 с. 6. **Соколова О. И.** Личное имя собственное как прецедентный феномен [Электронный ресурс] / О. И. Соколова. — Режим доступа : 7. **Торчинський М. М.** Структура онімного простору української мови: [монографія] / М. М. Торчинський. — Хмельницький : ХНУ, 2009. — 474 с. 8. **Флейшер Е. А.** Основы прецедентности имени собственного : автореф. дис. на соискание науч. степени канд. филол. наук : спец. 10.02.01 «Русский язык» / Е. А. Флейшер. — С.-Пб., 2014. — 20 с.

Берестова Алла Анатоліївна — старший викладач, Національний фармацевтичний університет, вул. Пушкінська, 53, Харків, 61000, Україна.

Тел. 0978914101

E-mail: balla1968@mail.ru

<http://orcid.org/0000-0002-1500-8086>

Berestova Alla Anatoliivna — Senior Lecturer, National University of Pharmacy. Kharkiv, Pushkinska Str, 53, 61000, Ukraine.